

ՀՏԴ՝ 930.85

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳԱՎԱՌԻ ԿՐԹԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ԿՅԱՆՔԸ 1917-1920թթ.

Կարինե Ալեքսանյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ դպրոցների ազգայնացում և ժողովրդավարացում, կրթամշակութային կյանք, հայագիտական և մանկավարժական դասընթացներ, ժողովրդական համալսարան, քաղաքային ինքնավարություն, կրթական գործ, մարմնակրթություն, թատրոն, համալսարան:

Հոդվածը վերաբերում է 1917-1920 թվականների քաղաքական բուռն իրադարձություններով լեցուն տարիներին Ալեքսանդրապոլի գավառի կրթամշակութային կյանքի հեղափոխական վերափոխումներին: Ներկայացված են փետրվարյան հեղափոխությունից անմիջապես հետո Ալեքսանդրապոլի գավառում սկսված դպրոցների ազգայնացման, ժողովրդավարացման և վերակազմավորման գործընթացները, որոնք Առաջին հանրապետության տարիներին ավարտվեցին նոր հայկական դպրոցի ստեղծմամբ:

Նախաբան. 1917-1920 թվականների քաղաքական բուռն իրադարձություններով լեցուն տարիները նշանավորվում են հայ քաղաքական մտքի և կրթամշակութային կյանքի վերելքով: Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո կյանքի բոլոր, այդ թվում նաև կրթամշակութային ոլորտներում հեղափոխական վերափոխումների գիտակցությունը համակում է Անդրկովկասի ողջ հայությանը: Մեծ զարթոնք է ապրում մասնավորապես ազգային կյանքը: Առանձնակի հոգածության առարկա են դառնում դպրոցն ու ուսուցչությունը:

Ալեքսանդրապոլի գավառի տեղական իշխանությունների ու հասարակության ջանքերի շնորհիվ գավառը դառնում է կրթամշակութային ձեռնարկումների իսկական դարբնոց, որտեղ թրծվում և կյանքի են կոչվում հայ քաղաքական միտքը սնուցող բազմաթիվ գաղափարներ: Կրթությունն ու մշակույթն այն պատվարն են եղել, որի վրա հառնել է դարասկզբին չարճրկված հայության բզկտված հոգին:

Դպրոցների ազգայնացման, ժողովրդավարացման և վերակազմավորման գործընթացներն Անդրկովկասում սկսվում են 1917թ. փետրվարյան հեղափոխությունից անմիջապես հետո՝ ընդգրկելով երկրամասի հեռավոր անկյունները, այդ թվում նաև Ալեքսանդրապոլի գավառը:¹

Դպրոցների ազգայնացումը, դեմոկրատացումը, վերակազմավորումը և ուսուցիչների մասնագիտական զարգացումը եղել են Ալեքսանդրապոլի գավառում 1917-1920 թվականներին գործած բոլոր իշխանությունների ուշադրության կենտրոնում:

Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխի տեղակալ Վ.Նավասարդյանը, Ալեքսանդրապոլի դպրոցների ազգայնացման հանձնաժողովի միաձայն որոշման համաձայն, 1917թ. նոյեմբերի 5-ին առաջարկում է ինժեներ տեխնոլոգ Չախմախսազյանին զեկույց կազմել Ալեքսանդրապոլում գործող Արհեստավորական դպրոցի վերակազմավորման և ազգայնացման վերաբերյալ: Վերջինս իր զեկույցում առաջարկում է մոտ ապագայում Ալեքսանդրապոլում արդյունաբերության, ինչպես նաև առկա տնայնագործական արտադրության զարգացման համար ուշադրություն դարձնել տեղական պայմաններին, Ալեքսանդրապոլում միջնակարգ տեխնիկական ուսումնարան բացել, որի ներսում կգործի նաև արհեստավորական դպրոցը:²

Նոյեմբերի 21-ին Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը հաստատում է Չախմախսազյանի զեկույցը Ալեքսանդրապոլում միջնակարգ տեխնիկական ուսումնարան բացելու վերաբերյալ և խնդրում Քաղաքային խորհրդին հաստատել ապագա դպրոցին Թիֆլիսյան շուսեի³ և Բեյբույթյան փողոցի⁴ միջև շենք տրամադրելու որոշումը:⁵ Նույն օրը Քաղաքային խորհուրդը միաձայն հաստատում է քաղաքային վարչության որոշումը՝ հանձնարարելով վարչությանը միջնորդել իշխանություններին Պետական գանձարանից գումար հատկացնել քաղաքի հրապարակում Տեխնիկական դպրոցի կառուցման համար:⁶

¹ Ալեքսանդրապոլի գավառը կազմվել է 1840 թվականին: 1840-46 թթ. մտել է Վրացա-Իմերեթական նահանգի, 1846-1849թթ.՝ Թիֆլիսի նահանգի, և 1849-1918թթ.՝ Երևանի նահանգի մեջ: 1918թ. մայիսի 15-ից դեկտեմբերի 4-ը բռնազավթվել է թուրքական զավթիչների կողմից: 1918 դեկտեմբերի 4-ից մաս է կազմել Հայաստանի առաջին հանրապետության: 1920թ. նոյեմբերի 7-ից 1921թվականի ապրիլի 22-ը ապրել է թուրքական բռնակալման պայմաններում:

² ՀԱԱ, Ֆ. 105, ց. 1, գ. 2598, թ. 1-7:

³ Հայաստանի առաջին Հանրապետության շրջանում վերանվանվել է Արամի փողոց: ՀԱԱ, Ֆ.144, ց.3, գ.32, թ.2 :

⁴ Հայաստանի առաջին Հանրապետության շրջանում վերանվանվել է Քրիստափոր Միքայելյանի փողոց : ՀԱԱ, Ֆ.144, ց.3, գ.32, թ.2:

⁵ ՀԱԱ, Ֆ. 105, ց. 1, գ. 2598, թ. 8:

⁶ Ալեքսանդրապոլում առաջին տեխնիկական դպրոցը բացվեց 1920թ. սեպտեմբերի 24-ին:

Սակայն դպրոցների ազգայնացման գործընթացն իր բարերար ազդեցությամբ հանդերձ ծանր դրության մեջ է դնում Անդրկովկասի հայկական դպրոցներին:⁷ «Ցարական Ռուսաստանի կողմից ազգային մշակույթի ամեն մի դրսևորման դեմ կատաղի պայքարի և ռուսաֆիկացման քաղաքականության հետևանքով,- նշված էր Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության՝ Կովկասի Ուսումնական կոմիսարիատին ուղղված գրության մեջ,- Անդրկովկասի հայաբնակ շրջանների բնակչությունը գրկված էր հայերեն կրթություն ունեցող ուսուցիչներից»:⁸ Պատահական չէ, որ Քաղաքային վարչությունը, շարունակելով ազգայնացման գործընթացը, դեկտեմբերի 20-ին հանձնարարում է մանկավարժական դասընթացների ղեկավար Ե. Տեր-Մինասյանին վերոհիշյալ դասընթացները վերածել հայագիտականի՝ կարճ ժամանակում ուսուցիչներին վերապատրաստելով ազգային դպրոցներում աշխատելու համար: Դասընթացների որակը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է համարվում աշխատանքի հրավիրել քաղաքում հայտնի մասնագետների: Այսպես, հայոց պատմության և աշխարհագրության դասընթացը հանձնարարվում է Ստրասբուրգի համալսարանի արևելագիտական բաժինը փիլիսոփայության դոկտորի տիտղոսով ավարտած, նույն դպրոցի վերատեսուչ Մկրտիչ Ղազարյանին, հայոց լեզվի դասընթացները՝ Արդույան միջնակարգ դպրոցի բարձր դասարանների ուսուցիչ, բազմամյա փորձառությամբ և բանասիրական ուսումնասիրություններով հայտնի Գրիգոր-Պողոսյանին, հայոց գրականության դասընթացը և դասընթացների ընդհանուր ղեկավարությունը՝ Երվանդ Տեր-Մինասյանին:⁹

Հատկապես կարևորվում է ժողովրդավարական մոտեցումը կրթության հարցերին: Այսպես, Ե. Տեր-Մինասյանը դասընթացների ծրագիրը վարչությանը ներկայացնելիս նշում է, որ այն գրվել է գիտական շրջանակների հետ խորհրդակցելով, հայագիտական կուրսերի դասընթացներն իրականացնելու համար հրավիրվել են քաղաքի լավագույն մասնագետները: Ընդ որում, այդ մասին նրան խնդրել է վարչության անդամ Վ. Նավասարդյանը: Պակաս կարևոր չէին դասընթացների տևողության և մասնակիցների համապատասխան կրթության հարցերը: Հայագիտական կուրսերի ղեկավար Ե.Տեր-Մինասյանը վարչության ներկայացրած ծրագրում առաջարկում էր դասընթացների տևողությունը նախատեսել մեկ տարուց ոչ պակաս: Սակայն, ի նկատի ունենալով որոշ ծանրակշիռ պարագաներ, հնարավոր է համարում կրճատել դասընթացների տևողու-

⁷ Ալեքսանյան Կ.Վ., Հայաստանի առաջին Հանրապետության լեզվական քաղաքականության հարցի շուրջ, ՀՀ ԳԱԱ, Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 14, Գյումրի, 2011, էջ 58-62:

⁸ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2725, թ. 51:

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց.1, գ.2724, թ.1:

թյունը, դրա փոխարեն ավելացնելով յուրաքանչյուր առարկայից շաբաթական դասերի թիվը և լրացուցիչ աշխատանք պահանջել ուսուցիչներից: Ինչ վերաբերում է մասնակցության չափանիշներին, ապա նախատեսվում էր, որ վերապատրաստման կուրսերում անպայման պետք է ընդգրկվեին պետական միջնակարգ, ինչպես նաև հայոց թեմական դպրոցներում կրթություն ստացած անձինք: Քանի որ դասընթացներն որոշ իրավունքներ էին տալու մասնակիցներին, ապա դրանք պետք է անպայման պաշտոնական բնույթ կրեին և պարտադիր լինեին բոլոր հաճախողների համար: Դասընթացների ավարտին մասնակիցները պետք է քննություններ հանձնեին պաշտոնական անձանց ներկայությամբ (քաղաքային ինքնավարության ներկայացուցիչ, դասախոսներ, ուսուցչական միության ներկայացուցիչներ) և միայն արժանավորներին պետք է հանձնվեին վկայագրեր:¹⁰ Ընդ որում դասընթացների նախահաշիվը ևս կազմվում էր դեմոկրատական սկզբունքով: Այդ թեմային նվիրված խորհրդակցությամբ հրավիրվում են մասնակցելու քաղաքի տարրական դպրոցների 7-8 շահագրգիռ ուսուցիչներ, նրանց կարծիքները հաշվի առնելու համար:¹¹ Մյուսների կարծիքները ենթադրվում էր հաշվի առնել կուրսերի բացման ժամանակ:¹² Ի վերջո որոշվում է, որ դասընթացները տևելու են վեց ամիս՝ 1918 թվականի հունվարից 9-ից մինչև հուլիսի սկզբները, և դրանց ավարտին նշանակվելու էին կանոնավոր քննություններ դասավանդված առարկաներից:¹³

Սակայն այս դասընթացները ընդհատվում են ռազմաքաղաքական պատճառներով: 1918թ. մայիսից մինչև դեկտեմբեր Ալեքսանդրապոլի գավառը ապրում է թուրքական դաժան բռնազավթման պայմաններում:¹⁴ Եվ միայն 1918թ. դեկտեմբերին՝ թուրքերի հեռանալուց հետո, Ալեքսանդրապոլի գավառի իշխանությունները ձեռնամուխ են լինում կրթական գործի կազմակերպմանը՝ առաջնային նշանակություն տալով հատկապես դպրոցին:¹⁵

ՀՀ Խորհրդարանը դպրոցական գործը վերականգնելու և դպրոցը քաղաքականությունից հեռու պահելու նպատակով 1918թ. սեպտեմբերի 11-ին օրենք էր ընդունել, որի հիմքում դպրոցի կառավարման հասարակական սկզբունքն էր: Այդ օրենքով դպրոցը ՀՀ պետության մենաշնորհը չէր համարվում, և

¹⁰ ՀՄԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2724, թ. 4:

¹¹ ՀՄԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2724, թ. 3:

¹² ՀՄԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2724, թ. 4:

¹³ ՀՄԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2724, թ. 4:

¹⁴ **Ալեքսանյան Կ.Վ.**, Փաստաթղթեր 1918թ. մայիսին թուրքական բանակի կողմից Ալեքսանդրապոլի գրավման և քաղաքային ինքնավարության նոր մարմինների ձևավորման վերաբերյալ, Բանբեր Հայաստանի արխիվների, թիվ 1, Եր., 2011, էջ 12-24:

¹⁵ **Ալեքսանյան Կ.Վ.**, Կրթական գործի կազմակերպումն Ալեքսանդրապոլի գավառում 1918-1920թթ., ՀՀ ՇՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ.10, Գյումրի, 2007, էջ 65-69:

ընդունվում էր ազատ դպրոցական համակարգը: Պետական գանձարանից նպաստ ստացող դպրոցները հանձնվում էին հանրային կրթության նախարարին, տեղական ինքնավար մարմիններին, դպրոցական շրջանային տեսուչներին, դպրոցների մանկավարժական խորհուրդներին, ավագ ուսուցիչներին և հոգաբարձուներին:¹⁶

Փաստորեն հանրապետության տարածքում գործող նախկին պետական, եկեղեցական-ծխական և այլ տիպի դպրոցները հնարավորություն էին ստանում ազատ գործելու: Միաժամանակ օրենքը լուրջ ֆինանսական դժվարությունների առաջ էր կանգնեցնում դպրոցներին դպրոցաշինության, գրենական պիտույքների ու դասագրքերի հայթայթման և ուսուցիչների աշխատավարձերի վճարման հարցերում: Ալեքսանդրապոլում 1918 թվականի հոկտեմբերից գործում էին Մբ. Փրկչի վիճակային, Արդության օրիորդաց և Մբ Լուսավորչի «Խրիմյան» դպրոցները: Ալեքսանդրապոլի թեմակալ առաջնորդ Արտակ վարդապետի՝ Երևանի փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոսին ուղղված զեկուցագրում նշում է, որ Մբ Լուսավորչի «Խրիմյան» դպրոցի հոգաբարձությունն աղքատ է և առանց պետական նպաստի ուսուցիչներին աշխատավարձ տալ չի կարող: Հայտնելով այս մասին՝ Արտակ վարդապետը խնդրում էր Խորեն եպիսկոպոսին՝ այս դպրոցները ևս հաշվի առնել պետությունից նպաստ խնդրելու դեպքում:¹⁷

Ալեքսանդրապոլում 1918 թվականի հոկտեմբերից գործող Մբ Փրկչի վիճակային, Արդության օրիորդաց և Մբ Լուսավորչի «Խրիմյան» դպրոցները ոչ միայն պետական հովանավորությամբ, այլ նաև հասարակական հանգանակությամբ էին պահվում:¹⁸ Ինչ վերաբերում է Արդության օրիորդաց դպրոցին, ապա 1918թ. հունվարի 23-ին Գևորգ Ե կաթողիկոսին ուղղված դպրոցի հոգաբարձության խնդրագրում հայտնվում է, որ խնդրել են Ալեքսանդրապոլի Քաղաքային վարչությունից՝ քաղաքապատկան ազատ հողամասերից մեկը ձրիաբար հատկացնել դպրոցի կառուցվելիք շենքի համար: «Ի պատասխան հոգաբարձութեան այս դիմումի,- ասվում է խնդրագրում,- քաղաքային վարչութիւնն իր դեկտեմբերի 16-ի N 314 գրութեամբ յայտնում է, որ Քաղաքային խորհուրդը՝ նոյեմբերի 23-ին կայացած իր նիստում որոշել է՝ Երևանեան փողոցի վերայ, քաղաքի Կենտրոնում, Սուրբ Աստուածածին եկեղեցուն մօտիկ գտնուած ազատ հողամասը (669,4 քառ. սժ.) յատկացնել Արդութեան դպրոցի նոր շենքին այն պայմանով, որ դպրոցիս հոգաբարձութիւնը շենքի կառուցումը ձեռնարկէ հինգ տարւայ ընթացքում և աւարտէ այն՝ հողամասը նւիրաբերելու օրից հաշ-

¹⁶ ՀԱԱ, ֆ.200, ց.1, գ.86, թ.4:

¹⁷ Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք 4, Եր., 1997, թ. 158-159:

¹⁸ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց.2, գ. 1135, թ.1:

ւած՝ իօթը տարում: Կառուցւած շէնքը ընդմիջտ յատկացւելու է վերոյիշեալ դպրոցին, հակառակ դէպքում, ինչպէս և նշանակւած ժամանակամիջոցում շէնքի կառուցումը չձեռնարկելու կամ չաւարտելու դէպքում, քաղաքը իրաւունք կունենայ հողամասը յետ գրաւելու»:¹⁹ Հայտնելով այս մասին՝ հոգաբարձութիւնը խնդրում էր կաթողիկոսի օժանդակութիւնը այդ մեծ գործը սկսելու համար:²⁰ 1918թ. փետրվարի 5-ին Ալեքսանդրապոլի Արդուոյան Օրիորդաց դպրոցի հոգաբարձութիւնը գրած պատասխանում կաթողիկոսի դիմանը հայտնում է, որ. «Մ. Աթոռի ներկայ անձուկ վիճակը ոչ մի հնարաւորութիւն չի տալիս որևէ օգնութիւն հասցնել դպրոցի շինութեան գործին. այդ մասին պետք է հասարակական լայն հանգանակութեան դիմել Ալեքսանդրապոլի վիճակում»:²¹

Դպրոցների իրավասութեանն էր հանձնվում նաև դասագրքերի ձեռքբերման գործը:²² Առավել ծանր էր գավառի վիճակը: Ալեքսանդրապոլի շրջանային տեսուչ Գրիգորյանի՝ Տարրական դպրոցների վարիչ Գ. Էդիյանին ուղղված զեկուցումից իմանում ենք, որ գավառի դպրոցական շէնքերը գտնվում էին թալանված վիճակում, գուրկ լուսամուտներից և ապակիներից:²³ Դպրոցները վերանորոգելու խնդրով տեսուչի բազմակի դիմումները օգուտ չեն տալիս գանձարանում փող չլինելու պատճառով:

Ալեքսանդրապոլի գավառում կրթական գործը զարգացում է ապրում հատկապէս 1919թ. օգոստոսից, երբ Հայաստանի Հանրապետութեան նորընտիր կառավարությունը Ա.Խատիսյանի գլխավորությամբ ձեռնամուխ է լինում կրթութեան բնագավառում արմատական բարեփոխումների իրականացմանը:²⁴ Մասնավորապէս նախատեսվում է սկզբնական կրթությունը դարձնել ընդհանուր, պարտադիր ու ձրի, զարկ տալ հատկապէս պրոֆեսիոնալ կրթութեանը, պետականացնել եկեղեցական-ծխական դպրոցները, մտցնել դպրոցների հաջորդականություն և միասնականություն, ամեն կերպ քաջալերել դպրոցների և այլ հաստատությունների բացման գործում մասնավոր նախաձեռնությունը:²⁵

Ալեքսանդրապոլի քաղաքային ինքնավարությունը և մանավանդ քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը²⁶ մեծ աշխատանք են կատարում կառավարության

¹⁹ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց.2, գ. 1135, թ.1:

²⁰ Նույնը:

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց.2, գ. 1135, թ. 2:

²² ՀԱԱ ֆ. 18, ց. 1, գ. 9, թ. 10:

²³ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1., գ.121, թ.25-26:

²⁴ **Ալեքսանյան Կ.Վ.**, Կրթական գործի կազմակերպումն Ալեքսանդրապոլի գավառում 1918-1920թթ., ՀՀ ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ.10, Գյումրի, 2007, էջ 66:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Հ. Մելքոնյանը Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ է ընտրվել 1919թ. սեպտեմբերին և պաշտոնավարել մինչև 1920 թ. մարտը: Պաշտոնից հեռացել է իր դիմումի համաձայն:

կրթական քաղաքականության իրականացման համար: Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության՝ 1919թ. հոկտեմբերի 27-ի՝ դպրոցական գործը կազմակերպելու վերաբերյալ քաղաքային խորհրդին ուղղված զեկուցման մեջ պաշտպանվում են կառավարության գաղափարները պրակտիկ, տարրական պարտադիր և երկսեռ, արտադպրոցական տարիքի երեխաների, և որ կարևոր է՝ շարունակական կրթության վերաբերյալ: «Ներկայ դեմոկրատիկ ինքնավարութեան պարտականութիւններից մեկն էլ հանդիսանում է,- մասնավորապես ասված է այդ զեկուցման մեջ, - դպրոցական գործը ուղիղ հիմքերի վրայ դնելը: Դրա համար անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որի մեջ մանուկ սերունդը հնարավորութիւն ունենայ բարգավաճել և պատրաստել առողջ մտքով այնպէս, որ գործնականին ծանօթանալով, պատրաստի պրակտիկ կեանքի համար»:²⁷ Ձեկույցում առաջ է քաշվում նաև տարրական պարտադիր կրթության գաղափարը: Չափազանց անհրաժեշտ է համարվում հատուկ ուշադրություն դարձնել նաև արտադպրոցական տարիքի երեխաների ուսումնառությամբ: Այդ նպատակով առաջարկվում է ստեղծել առանձին դպրոցներ՝ մանկական պարտեզներ երկու սեռի երեխաների համար: Այս հանգամանքը կարևորում էր նրանով, որ սա հիմք կարող էր հանդիսանալ հետագայում երկսեռ տարրական դպրոցներ բացելու համար: Բացի այդ՝ ապահովվում էր կրթության հաջորդականությունը: Կարևորում էր հատկապես մանկական պարտեզների բացման դաստիարակչական և սոցիալական նշանակությունը: Համարվում էր, որ դրանց բացմամբ երեխաները կկտրվեն փողոցից, և կդրվեն նրանց առողջ դաստիարակության հիմքերը, իսկ ծնողները, երեխաներին տեղավորելով մանկապարտեզներում, կկարողանան աշխատանքի անցնել և բարելավել իրենց նյութական վիճակը: Հետաքրքիր էր նաև մանկապարտեզներին առաջարկվող ծրագիրը, որը ներառում էր ձեռարվեստ (նկարչություն), երգեցողություն, երաժշտություն (նվագակցություն և պարեր), մարմնամարզություն, նախապատրաստական զրույց-դասեր, խոսակցություն և լեզվի զարգացում, ծանոթություն բնությանը, մանկական պատմվածքների ընթերցանություն, զբոսանք և խաղեր ու նախնական թվաբանություն: Քաղաքային վարչությունը ենթադրում էր բաց անել սկզբում չորս մանկական պարտեզներ, որոնց ծախսը կլիներ տարեկան մոտավորապես 22000 ռուբլի: Հաճախող մանուկների համար առաջարկվում էր ամսական 100 ռուբլի վարձ, աշակերտության 50%-ին ընդունել ձրի, այնպես, ինչպես որոշված էր քաղաքային դպրոցների համար: Ուսումնավարձից ստացած փողով վարչությունը նախատեսում էր մանուկների համար կազմակերպել այդ տարիքի երեխաներին շատ անհրաժեշտ նախա-

²⁷ ՀԱԱ ֆ. 105, ց. 1, գ. 2776, թ. 4-5:

ճաշը:²⁸ Սույն զեկույցը ներկայացնելով քաղաքային խորհրդի բարեհաճությանը՝ վարչությունը ենթադրում էր, որ խորհուրդը կընդունի այն իր բոլոր մասերով հաստատող որոշում, ինչպես նաև կառաջարկի վարչությանը անմիջապես անցնել մանկական պարտեզների բացմանը:²⁹ Քաղաքային խորհրդի 1919 թ. հոկտեմբերի 29-ի նիստը որոշում է հաստատել քաղաքում 4 մանկապարտեզ բացելու վերաբերյալ վարչության որոշումը և հանձնարարել վերջինիս միջնորդել կառավարության առաջ՝ 22 հազար ռուբլի փոխանցելու համար և, առանց սպասելու այդ գումարը ստանալուն, բացել մանկապարտեզները:³⁰ Կրթական գործին աջակցում էին նաև Ալեքսանդրապոլի հասարակական կազմակերպություններն ու ընկերությունները: Այսպես՝ «Արտադպրոցական զարգացման ընկերությունը» 1919թ. նոյեմբերին Քաղաքային խորհրդին ուղղված նամակում առաջարկում է կազմակերպել մանկական ակումբներ, ստեղծելու «անհատապես բազմակողմանի զարգացած առողջ քաղաքացի՝ հասարակական խոր հայացքներով»:³¹ Ընկերությունը, մանուկների դաստիարակությունը համարելով հասարակական զարգացման անհրաժեշտ գործոն, նշում էր. «Դաստիարակութեան նպատակն է ստեղծել հարմար միջավայր զարգացնելու երեխայի նորմալ տվյալները, ձգտել ոչ այնքան տալ գիտութեան փաստեր, որքան ստեղծել ընդունակութիւններ, այսինքն՝ զարգացնել հոգեբանութիւնը իրա բազմակողմանի մասերով, չը բաւարարելով լոկ ուսումնական տւեալներով, զարգացնել երեխեքի մեջ գիտակցութեան ընդունակութիւն, մտքի տոկունութիւն, որ նա կարողանա անմիջապէս պարզաբանէ իրա շրջապատը, ինքնագործունէութիւն և հասարակականութիւն, գեղարւեստական և բարոյական նորմալ տւեալները, տալ ընդհանուր հասկանալի գիտելիքներ զանազան մասնագիտութիւններից իբրեւ նիւթ երեխայի ինքնուրույն կեանքի, զարգացնել մարմինը»:³² Ընդառաջ գնալով Հանրային կրթության նախարարի առաջարկությանը և նկատի ունենալով ժողովրդական համալսարանների, կիրակնօրյա դպրոցների ու հայոց լեզվի դասընթացների, ընդհանրապես արտադպրոցական կրթության տարածմանը կոչված հիմնարկությունների կարիքը՝ տարրական դպրոցների Ալեքսանդրապոլի շրջանային տեսուչը հրավիրում է զանազան դպրոցների և քաղաքային ինքնավարության ներկայացուցիչների ընդհանուր ժողով: Քննելով արտադպրոցական կրթության խնդիրը՝ ժողովը որոշում է կազմել 11 հոգուց բաղկացած հատուկ հանձնաժողով, որի մեջ ի պաշտոնէ

²⁸ ՀԱԱ ֆ. 105, ց. 1, գ. 2776, թ. 4-5:

²⁹ ՀԱԱ ֆ. 105, ց. 1, գ. 2776, թ. 4-5:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ ՀԱԱ ֆ. 105, ց. 1, գ. 2777, թ. 1:

³² ՀԱԱ ֆ. 105, ց. 1, գ. 2777, թ. 1:

մտնում էին նաև շրջանային տեսուչն ու քաղաքի ներկայացուցիչը: Հանձնաժողովը նպատակահարմար է գտնում արտադպրոցական կրթության և դաստիարակման գործը բաժանել երեք մասերի՝ ժողովրդական համալսարան, գրաճանաչության դպրոց մեծերի և պատանիների համար և հայոց լեզվի դասընթացներ: Միաժամանակ հարց է բարձրացվում ճշտելու այդ գործում Հանրային կրթության նախարարության և քաղաքային ինքնավարության փոխհարաբերությունը: Ըստ Քաղաքային ինքնավարության վարչության՝ այդ գործի ուղղակի հսկողությունն ու ղեկավարությունը պետք է լինեն իր ձեռքում:³³

Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանությունները ջանք չէին խնայում կրթության և մշակույթի զարգացմանն աջակցելու համար՝ մշտապես ընդառաջ գնալով ինչպես պետական մարմինների, այնպես էլ հանրային պահանջներին: 1919 թ. հոկտեմբերի 23-ին ՀՀ հանրային կրթության և արվեստի նախարարը գրությամբ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը հայտնում է քաղաքներում և ավաններում թատերական շենքեր կառուցելու համար պետությունից խոշոր վարկ վերցնելու իր մտադրության մասին՝ առաջարկելով ձրի հողամաս տրամադրել և մասնակցել շենքի կառուցման և նախագծի մշակման ծախսերին:³⁴ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը նույն օրն իսկ պատասխան գրությամբ համաձայնվում է ոչ միայն տարածք տրամադրել թատրոնի շենքի համար և իր վրա վերցնել ծախսերի մի մասը, այլ նաև առաջարկում՝ առաջին հերթին Ալեքսանդրապոլում սկսել շինարարությունը՝ նախ այն համարելով ծայրահեղ անհրաժեշտություն քաղաքի համար, հետո նաև՝ այստեղ մեծ թվով ազատ աշխատուժի առկայությամբ պայմանավորված:³⁵

Քաղաքային վարչությունը 1920թ. ապրիլին թատերական կյանքի զարգացման նպատակով ընդառաջում է նաև դերասան Ջարիֆյանի խնդրանքին՝ դերասանական խմբի ներկայացումներից քաղաքային տուրք վերցնել ոչ թե 20%, ինչպես մինչ այդ եղել է, այլ՝ 10 %:³⁶

Ալեքսանդրապոլի տեղական ինքնավարության մարմինները հատկապես նախանձախնդիր էին տեղում պետական համալսարանի բացման գործում: Ալեքսանդրապոլի գավառում 1918թ. թուրքերի վարած քաղաքականության հետևանքով ոչ միայն նվազել էր գավառի բնակչության թիվը, այլև փոխվել կազմը: Գավառը զրկվել էր երիտասարդ կարող ուժերից: Ալեքսանդրապոլի բնակչության մեծ մասը հեռացել էր քաղաքից, քաղաքում և գավառում հաստատվել

³³ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2777, թ. 4-5:

³⁴ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2819, թ.1:

³⁵ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2819, թ.2:

³⁶ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2892, թ.9:

Էին մեծ թվով գաղթականներ:³⁷ Առավել ծանր էր տնտեսական վիճակը: Գավառը բառիս բուն իմաստով թալանված էր թուրքերի կողմից: Բնակչության նվազումը, սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը աղետալի հետևանքներ կարող էին ունենալ գավառի հետագա զարգացման համար: Հետևաբար Ալեքսանդրապոլի գավառի տեղական իշխանությունների հիմնական մտահոգությունը գավառի տնտեսական զարգացման և բնակչության քանակի ավելացման խնդիրն էր: Դրա համար կարևոր նշանակություն կարող էր ունենալ մի շարք հիմնարկությունների տեղափոխումը Երևանից Ալեքսանդրապոլ: Հայաստանի կառավարությունը նախատեսում էր համալսարանի բացումը Ալեքսանդրապոլում իրականացնել Երևանում համապատասխան շենքի և բնակարանների սղության պատճառով, այն կարևոր նշանակություն կարող էր ունենալ Ալեքսանդրապոլի տնտեսական և կրթամշակութային կյանքի աշխուժացման գործում: Պատահական չէ, որ երբ 1919թ. հոկտեմբերի 16-ին ՀՀ հանրային կրթության նախարարությունը դիմում է Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխին՝ խնդրելով պարզել, թե հնարավոր է տեղի ուսումնարանների շենքերում ժամանակավորապես տեղավորել համալսարանը և նպաստավոր պայմաններ ստեղծել համալսարանի գոյության համար,³⁸ վերջինս մեծ պատրաստակամությամբ համաձայնվում է համալսարանին հատկացնել Առևտրային ուսումնարանի մի մասը, լուծել դասախոսների բնակարանային խնդիրները և ուսանողական հանրակացարանի հարցը: Ընդ որում, Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը, 1919թ. հոկտեմբերի 30-ին ՀՀ Նախարարների խորհրդի նախագահին գրում է, որ ոչ միայն հնարավոր է, այլև անհրաժեշտ է համալսարանը բացել Ալեքսանդրապոլում:³⁹ Ավելին, նա առաջարկում է Ալեքսանդրապոլ տեղափոխել մի շարք այլ հաստատություններ ևս, ինչպես օրինակ՝ փոստ-հեռագրատունը, երկաթուղային, ջրային և գյուղատնտեսական վարչությունները: «Շնորհիվ բոլոր մինիստրությունների ու դրանց ճիւղերի կենտրոնացման Երևանում,- գրում է քաղաքագլուխը,- որը իրոք չի յարմարեցված այդ բանի համար, ստեղծել է մի վերին աստիճանի ծանր կացություն, որը թե քաղաքացիներին և թե ծառայողներին հիմք է տալիս դժգոհելու: Բնակչութեան խտացումը Երևանում բացի անյարմարութիւններից քաղաքացիներին սպառնում է վարակիչ հիվանդութիւնների առաջանալու և այն տարածելու վտանգով և ազդում է մթերքների գնի բարձրացման վրայ: Մեզ թվում է, որ այնպիսի հաստատութիւններ, ինչպիսիք են համալսարանը, երկաթուղին, ջրային,

³⁷ **Ալեքսանեան Կ.Վ.** Արևմտահայ գաղթականութեան դրութիւնը Ալեքսանդրապոլի գաւառում 1918-1921թթ., Հայկազեան հայագիտական հանդես, Պեյրուք, 2013, հ. 33, էջ 83-100:

³⁸ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2798, թ. 1:

³⁹ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2798, թ. 2:

գյուղատնտեսական, փոստ-հեռագրատան վարչությունները, առանց գործին վնասելու կարելի է փոխադրել Ալեքսանդրապոլ, որը աշխարհագրական դիրքով հանդիսանում է Հայաստանի սկիզբը: Առաջարկում ենք կազմակերպել համալսարանի աշխատանքները Ալեքսանդրապոլում: Մեր առաջարկի ընդունման դեպքում ա), շնչասպառ Երևանը կթեթևանա և բ), Ալեքսանդրապոլին կտրվի առաջ գալու և զարգանալու հնարավորություն»:⁴⁰

1919թ. դեկտեմբերի 5-ին հանրային կրթության նախարարի զեկույցի հիման վրա Նախարարների խորհուրդը որոշում է համալսարանը ժամանակավորապես Ալեքսանդրապոլում բացել և մինչև 1919-20թթ. ուսումնական տարվա վերջը պարապմունքներն այնտեղ անցկացնել:⁴¹ Սակայն 1920թ. հունիսի 21-ին Նախարարների խորհուրդը որոշում է համալսարանը տեղափոխել Երևան:⁴² Ալեքսանդրապոլի քաղաքային խորհուրդը, նրա լիազոր ներկայացուցիչները, հանդես գալով դրա դեմ, Հանրային կրթության նախարար Գ. Ղազարյանին ներկայացնում են մի զեկուցագիր, որում համալսարանի տեղափոխումը համարում են վնասակար՝ գրելով. «Ամբողջ երկրի նյութերը քամել և խտացնել մի կետում, և գավառը արյունաքամ անել, համարում ենք մեծապես վնասակար հայրենիքի համար»:⁴³ Քաղաքագլուխը նույնիսկ առաջարկում է Ալեքսանդրապոլում գտնվող նախկին ռուսական զորանոցի՝ Պոլիգոնի տարածքը՝ 56 մասնաշենք տրամադրել համալսարանի ֆակուլտետներին, այն դարձնել ուսանողական ավան:⁴⁴ Հարկ ենք համարում նշել, որ համալսարանը մի շարք պատճառներով այդպես էլ չվերաբացվեց Երևանում, և միայն Հայաստանի Հանրապետության անկումից և խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո այն շարունակեց աշխատել՝ 1920 թվականի դեկտեմբերի 17-ին Խորհրդային Հայաստանի լուսավորության ժողովրդական կոմիսար Ա. Հովհաննիսյանի հրամանով վերակազմվելով և վերակոչվելով Երևանի ժողովրդական համալսարան:⁴⁵

Հայոց մանուկ պետության համար կարևոր նշանակություն էր ստացել պետական պաշտոնյաների կողմից հայոց լեզվին տիրապետելու խնդիրը: 1920թ. հունվարի 10-ին Հանրային կրթության և արվեստի նախարարը, շրջաբերական գրությամբ Ալեքսանդրապոլի Առևտրային դպրոցի տեսուչ Լևոն

⁴⁰ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2798, թ. 2:

⁴¹ ՀԱԱ, ֆ.199, ց.1, գ.98, թ.83: Երևանի համալսարան:1918-1920թթ: Վավերագրերի ժողովածու, կազմ. **Մամիկոնյան Ֆ., Միրզոյան Ա.**, Եր.,1995, էջ134:

⁴² ՀԱԱ, ֆ.199, ց.1, գ.118, թ.128: Երևանի համալսարան:1918-1920թթ: Վավերագրերի ժողովածու, կազմ. **Մամիկոնյան Ֆ., Միրզոյան Ա.**, Եր.,1995, էջ 215:

⁴³ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1., գ.335, թ.95-97:

⁴⁴ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1., գ.335, թ.95-97:

⁴⁵ Երևանի համալսարան:1918-1920թթ: Վավերագրերի ժողովածու, կազմ. **Մամիկոնյան Ֆ, Միրզոյան Ա.**, Եր.,1995, էջ 280: ՀԽՍՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու, պրակ 1, թթ17-18: Էջմիածին, 1921թ:

Սարգսյանին հանձնարարում է կազմակերպել հայոց լեզվի դասընթացներ:⁴⁶ Դասընթացների նպատակը լինելու էր պաշտոնյաներին պարզ և ընթերցելի ձեռագրով պաշտոնական գրություններ գրել և կարդալ սովորեցնելը:⁴⁷ Պարապմունքները պետք է լինեին խիստ գործնական, շաբաթական վեց ժամ և առնվազն չորս օր: Թեև հիմնական մեթոդ առաջարկվում էր արտագրությունների կատարումը, սակայն դասատուներն ազատ էին առաջադրված նպատակին հասնելու համար այլ մեթոդներ ևս իրականացնելու հարցում: Նախարարությունն իր պարտականություն էր համարում նաև անվանել այն պաշտոնյաների ցանկը, որոնք պարտադրաբար պետք է հետևեին դասընթացներին:⁴⁸ Հարկ է նշել, որ բացված ութ խմբերից պարապմունքներին հաճախում են միայն առաջին խմբի մասնակիցները, որոնք, ի դեպ օտարազգիներ էին: Լևոն Սարգսյանը ստիպված է լինում դիմել Հանրային կրթության և Արվեստի նախարարությանը՝ խնդրելով փակել դասընթացները:⁴⁹ Սակայն նախարարությունից խնդրում են շարունակել պարապմունքները՝ խոստանալով կարգավորել հարցը:⁵⁰ Հետագա ամիսներին, մասնավորապես մայիսյան ապստամբությունից հետո, այս հարցը սրություն է ստանում: 1920թ. մայիսի 30-ի «Պետական լեզուն չիմացող պաշտոնյաների լիկվիդացիայի մասին» օրենքի համաձայն այլևս արգելվում է հայերենին չտիրապետող պաշտոնյաներին, բացառությամբ զինվորականների, շարունակել պաշտոնավարումը, և շատերը ստիպված հեռանում են աշխատանքից:⁵¹

Հանրային կրթության և արվեստի նախարարությունը առանձնակի կարևորություն էր տալիս մանկավարժական վերապատրաստման դասընթացներին: 1920 թ. հունիսի 6-ին Ալեքսանդրապոլում Հանրային կրթության և արվեստի նախարարության դպրոցների բաժնի վարիչ Գ. Էդիլյանի ներկայությամբ և մասնակցությամբ⁵² Խրիմյան պետական դպրոցի դահլիճում բացվում են ամառային մանկավարժական դասընթացներ, որոնց մասնակցում են 130 հոգի:⁵³

⁴⁶ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1,գ.124, թ.58:

⁴⁷ Օրենքի համաձայն՝ վեց ամսվա ընթացքում պետական և հասարակական հիմնարկությունները պարտավոր էին գործնական միջոցներ ձեռք առնել հայերենը պետական գործավարության պաշտոնական լեզու դարձնելու համար:

⁴⁸ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1,գ.124, թ.57:

⁴⁹ ՀԱԱ. Ֆ.307, ց.1, գ.124, թ. 75:

⁵⁰ ՀԱԱ. Ֆ. 307, ց.1, գ.124, թ. 76:

⁵¹ ՀՀ Պատվամենտի օրենքները, Եր., 1998, էջ 341:

⁵² Գ. Էդիլյանը դասախոսում էր օրական երկու ժամ դիդակտիկա և մեթոդիկա առարկաները:

⁵³ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1, գ.119,թ. 66:

Յուրաքանչյուր առարկայի դասավանդման ավարտից հետ, ունկնդիրները հանձնում էին քննություն:⁵⁴

Ալեքսանդրապոլում հաջողությամբ ընթանում էր Ֆիզիկական կրթության կազմակերպման գործընթացը: Որբերով լցված Ալեքսանդրապոլում մարմնակրթական շարժումը համարվում էր լավագույն ազդակը հայ պատանիների կյանքի բարոյական խթանման: Պատահական չէ, որ Ալեքսանդրապոլը դառնում է մարզական և սկաուտական շարժման կենտրոն: Դեռևս 1918թ. Ալեքսանդրապոլի Առևտրական ուսումնարանում դասավանդող Մարտին Մարգարյանի* կողմից կազմակերպվում է «Բազե» մարմնակրթական կենտրոնը: Նրա ջանքերով է մարմնամարզական գործիքներով կահավորվում ուսումնարանի մարզադահլիճը, որը առաջինն էր Հայաստանի Հանրապետությունում:

1920թ. օգոստոսին Ալեքսանդրապոլում ստեղծվում է Սկաուտական Տեղական ժամանակավոր խորհուրդ՝ բաղկացած ծնողներից, քաղաքային վարչության ներկայացուցչից, դպրոցների վերատեսուչներից և բժիշկներից, որը կոչված էր վարելու սկաուտական գործը քաղաքում: Հայտնելով այդ մասին՝ Հանրային կրթության նախարարության բժշկական բաժնի վարիչը Քաղաքային վարչությունից պահանջում է հանձնել Խորհրդին Սկաուտության վերաբերյալ գործերը և գումարները:⁵⁵

Մարմնակրթական և սկաուտական շարժման զարգացմանը մեծապես նպաստում է Վահան Չերազը: 1920թ. օգոստոսի 17-ին ՀՀ Հանրային կրթության նախարարին ուղղած նամակում Վահան Չերազը, Տիգրան Խոյանը և Օնիկ Յազմաչյանը, որոնք նախարարության հրավերով եկել էին Հայաստան կազմակերպելու սկաուտական և ընդհանրապես մարմնակրթական շարժումը, առաջարկում են այդ շարժման կենտրոնը դարձնել Ալեքսանդրապոլն իր բազմակողմանի հարամարությունների համար, որպիսի նրանք դիտում էին՝

«ա.աշխարհագրական դիրքը՝ լինելով կենտրոնական մեծագույն քաղաքը, որտեղեն կարելի է շատ դյուրին և արագ անմիջական հարաբերություն ունենալ Երևանի, Ղարսի, Ղարաքիլիսայի, Դիլիջանի և մինչև Պոլսոյ հետ:

բ. մարմնակրթության համար դաշտային պեսպիսություն,

գ. որբերի ավելի հոծ և դասավորված խմբավորում քաղաքի և շրջաններու մեջ,

դ. բնակարանային, գրասենյակի և մարզասրահի հարմարություններ,

⁵⁴ ՀԱԱ, ֆ.307, ց.1, գ.124, թ.67:

* Մարտին Մարգարյանը Պետերբուրգում ուսումնառության տարիներին /1912-1918/ դարձել էր «Սոկոլ» ընկերության անդամ, խորությամբ ծանոթացել չեխական մարմնամարզությանը:

⁵⁵ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2857, թ.7:

ե. կլիմայական և առողջապահական առավելություններ»⁵⁶

1920թ. սեպտեմբերի 23-ին Ալեքսանդրապոլում հիմնվում է «Հայաստանի ընդհանուր մարմնակրթական միության Շիրակի մասնաճյուղը»,⁵⁷ որը ստանձնում է Շիրակի նահանգում ֆիզիկական կրթության զարգացման և տարածման պարտականությունը:⁵⁸

1920թ. սեպտեմբերի 24-ին Ալեքսանդրապոլում բացվում է առաջին տեխնիկական դպրոցը: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը իր հեռագրում գրում է. «Մեծ մխիթարութեամբ տեղեկանալով պատմական Շիրակում բացելիք առաջին տեխնիկական դպրոցի մասին, ի սրտե օրհնում եմ կուլտուրական այս նոր հաստատութիւնը ու ցանկանում եմ, որ այն լինի արդիւնաւոր և լրացնի մեր վերանորոգւած Հայրենիքի անհրաժեշտ կարիքները: Օրհնում եմ Ձեզ, նոյնպէս և ապագայ դպրոցի կազմին և աշակերտութեանը»:⁵⁹

1920 թվականի նոյեմբերից մինչև 1921թ. ապրիլը Ալեքսանդրապոլի գավառը կրկին գրավվում է թուրք բարբարոսների կողմից և վեց ամիս ապրում թուրքական բռնազավթման պայմաններում:

Եզրահանգում. Այսպիսով 1917-1920 թվականների քաղաքական բուռն իրադարձություններով հարուստ ժամանակահատվածում Անդրկովկասի ծայրամասային Ալեքսանդրապոլի գավառը դարձավ արևելահայության կրթամշակութային կյանքի կենտրոն:

1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությամբ սկսված ազգային զարթոնքը գավառը վերածեց քաղաքական մտքի դարբնոցի, որի քուրայում կոփվեցին մշակութային և քաղաքական նշանավոր գործիչներ, կյանքի կոչվեցին նոր գաղափարներ:

Մանկավարժական և հայագիտական դասընթացների շնորհիվ ազգայնացվեցին դպրոցը և ուսուցչությունը, դրվեցին ազգային նոր դպրոցի հիմքերը:

Չնայած 1918-1920թթ. կրթական համակարգի զարգացման բազմաթիվ խոչընդոտներին՝ Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանության մարմիններն այստեղ զգալի աշխատանք կատարեցին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կրթական քաղաքականության իրականացման ուղղությամբ: Այդ քաղաքականության սկզբնական, պարտադիր, երկսեռ, պրակտիկ և արտադպրոցական կրթության, բնակչության անգրագիտության վերացման և

⁵⁶ ՀԱԱ, ֆ.207, ց.1, գ.217, թթ. 59-60: **Պապոյան Ռ.**, Ֆիզիկական կուլտուրան Ալեքսանդրապոլում, Գյումրի, 2002, էջ 68:

⁵⁷ Միության մեջ մտնում էին «Բազե» ընկերությունը, Ֆուտբոլի խմբակներ, սկաուտական խմբակներ, «Ատլետիկ», մասնաճյուղը, և այլն:

⁵⁸ ՀԱԱ, ֆ.105, ց.1, գ.2857, թ.1-2:

⁵⁹ ՀԱԱ, ֆ.57, ց.2, գ.1171, թ.2:

կրթության շարունակականության մասին առանցքային գաղափարները հետագայում ընկան խորհրդային կրթական համակարգի հիմքում և զարգացում ստացան խորհրդային տարիներին:

**ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ В
АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОМ УЕЗДЕ В 1917-1920ГГ.**

Александян К. В.

Ключевые слова: *национализация и демократизация школ, образовательная и культурная жизнь, арменоведческие и педагогические курсы, фольклор, городская автономия, образование, театр, университет.*

В статье рассмотрены вопросы революционных реформ в области образования и культурной жизни Александропольского уезда в эпоху бурных политических событий 1917-1920гг., представлены процессы национализации, демократизации и переформирования школ, которые начались в Александропольском уезде сразу после Февральской революции и были закончены в годы Первой Республики созданием новой армянской школы.

Стараниями местных властей и общественности Александропольский уезд был превращен в настоящую кузницу образования и культурной жизни, где были выкованы и призваны к жизни идеи, питавшие армянскую политическую мысль. Образование и культура стали тем оплотом, на основе которого в начале XX века воскресло тело и истерзанная душа армянского народа.

**EDUCATIONAL AND CULTURAL LIFE IN
ALEXANDRAPOL PROVINCE IN 1917-1920**

Aleqsanyan A.V.

Key words: *nationalization and democratization of schools, educational and cultural life, Armenian studies and pedagogical courses, folklore, urban autonomy, education, theater, university.*

The article is on the revolutionary reforms of the educational cultural life in Aleksandrapol province in the years full of turbulent political events of 1917-1920. presents the processes of nationalization, democratization and reorganization of schools started immediately after the February Revolution in Aleksandrapol province, which ended with the establishment of a new Armenian school in the years of the First Republic.

Thanks to the efforts of the local authorities and the society of Aleksandrapol province, the province has become a veritable forge of educational cultural endeavors, where the ideas that nourish the Armenian political mind have been tempered and brought to life.

The education and the culture have become the bulwark upon which the body and the lacerated soul of the Armenians were lifted up which were oppressed at the beginning of the century.

References

1. **Aleksanyan K. V.**, Arevmtahaj gaxtakanutjan drutjuny Aleksandropoli gavarum 1918-1921, h.33, Hajkazjan hajagitakan handes, Pejrut, 2013 **(In Armenian)**.
2. **Aleksanyan K. V.**, krtakan gorci kazmakerpumn Aleksandropoli gavarum 1918-1920, h.10, HH GAA SHHHK , Gitakan ashxatutjunner, «Izd. GA», Gyumri,2007 **(In Armenian)**.
3. **Aleksanyan K. V.**, Pastatxter 1918 tvakani majisin turkakan banaki koxmic Aleksandropoli gravman ev qaxaqajin inqnavarutjan nor marminneri dzevavorman veraberjal, «Izd. Banber Hajastani arxivneri», tiv 1,Yerevan, 2011 **(In Armenian)**.
4. **Aleksanyan K. V.**, Hajastani arajin Hanrapetutjan lezvakan qaxaqakanutjan harci shurj h.14, HH GAA SHHHK, Gyumri, Gitakan ashxatutjunner, «Izd. GA», 2011**(In Armenian)**.
5. **Papoyan R.**, Fizikakan kulturan Aleksandrapolum, Gymri, «Izd. Dpir», 2002 **(In Armenian)**.

*Ընդունվել է՝ 20.05.2019
Գրախոսվել է՝ 27. 05.2019
Հանձնվել է տպ.՝ 11.11.2019*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին՝

Կարինե ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների
կենտրոնի գիտաշխատող, էլ փոստ՝ karineal@mail.ru